

מלחמת מצוה ורשות - פתיחה

א. נפתח את המסע במפגש ראשוני עם המושגים של מלחמת מצוה ורשות. חלוקה זו מופיעה בפרשיית הפטורים מהיציאה למלחמה (דברים כ, א-ח):

(א) **כי תצא למלחמה** על איבך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם כי ה' אלהיך עמך המעלך מארץ מצרים: (ב) והיה כקרבכם אל המלחמה ונגש הכהן ודבר אל העם: (ג) ואמר אלהם שמע ישראל אתם קרבים היום למלחמה על איביכם אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם: (ד) כי ה' אלהיכם ההלך עמכם להלחם לכם עם איביכם להושיע אתכם: (ה) ודברו השטרים אל העם לאמר מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחננו: (ו) ומי האיש אשר נטע כרם ולא חללו ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יחללנו: (ז) ומי האיש אשר ארש אשה ולא לקחה ילך וישב לביתו פן ימות במלחמה ואיש אחר יקחנה: (ח) ויספו השטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב ילך וישב לביתו ולא ימס את לבב אחיו כלבבו.

הספרי מסייג את היקף הפטורים (ספרי דברים פרשת שופטים פיסקא קצ):

כי תצא למלחמה על אויביך, במלחמת הרשות הכתוב מדבר.

וכך אומרים חכמים במשנה שבה נעסוק בהמשך בהרחבה (סוטה ת, י):

במה דברים אמורים במלחמת הרשות אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

מקור נוסף שבו מופיעה ההבחנה בין מלחמת רשות למצוה הוא בתנאים ליציאה למלחמה. הסנהדרין צריכה להיות מעורבת בהחלטה על יציאה למלחמת רשות בלבד (משנה סנהדרין א, ה):

ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

ב. אילו מלחמות נחשבות כמלחמת מצוה ואילו כמלחמת רשות? נשוב למשנה בסוטה שאת חלקה הראשון למדנו לעיל (שם):

בד"א - במלחמות הרשות, אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה; אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים - במלחמות מצוה, אבל במלחמות חובה הכל יוצאין, אפי' חתן מחדרו וכלה מחופתה.

למד היטב את המשנה ונסה לחשוב מהי המחלוקת בין ת"ק לרבי יהודה.

היה אפשר להציע שמושגי המלחמה מוסכמים על שניהם, ולפי שניהם יש שלושה סוגי מלחמה: רשות, מצוה וחובה. המחלוקת היא האם הפטורים של בונה הבית ונוטע הכרם ומארס האישה נאמרו רק בסוג הראשון של מלחמת רשות, כך לפי ת"ק, או גם בסוג השני של מצוה, כך לפי רבי יהודה.

הגמ' הסבירה שהם אינם חולקים בהיקף הפטורים, והמחלוקת היא רק כיצד לכנות את המלחמה שבה נאמרו הפטורים – ת"ק מכנה אותה 'רשות', 'בד"א במלחמות הרשות', ואילו רבי יהודה חולק וסובר שיש לכנות אותה 'מצוה', 'בד"א במלחמות מצוה'. בעקבות מחלוקת זו רבי יהודה 'נאלץ' לקרוא לסוג המלחמה שאליה כולם יוצאים חובה, שהרי למלחמה שבה נאמרו הפטורים הוא קרא מצוה (סוטה מד):

א"ר יוחנן: רשות דרבנן זו היא מצוה דרבי יהודה, מצוה דרבנן זו היא חובה דרבי יהודה.

ומסביר רש"י (שם):

רשות דרבנן זו היא מצוה דר' יהודה – ובאותה מלחמה שאמרו חכמים שהיא רשות ואין חתן יוצא לה אמר נמי ר' יהודה דאין חתן יוצא לה אלא שרבי יהודה קורא אותה מצוה ונפקא מינה לפוטרו משאר מצות בעודו עסוק בה כדמפרש רבא ואזיל. מצוה דרבנן – דאמרו בה הכל יוצאין אמר נמי ר' יהודה הכל יוצאין אלא דקרי לה חובה ולא מידי אשמעינן בהא אלא כולה משום מצוה ורשות נקטו פלוגתייהו, אלא משום דקרו רבנן להא רשות די להם אם קראו את זו מצוה ואפילו היא חובה, שהרי אין הדבר אלא להעלותם מעלה אחת ולומר אבל בזו הכל יוצאין וגבי רשות דיים לקרות את שלמעלה ממנה מצוה, ורבי יהודה דקרי לקמייתא מצוה לאשמועי' דהעוסק בה פטור מן המצוה והוצרך להעלות את זו מעלה אחת לומר אבל בזו הכל יוצאין הילכך קרייה חובה כדאיתא.

מהי המלחמה שבשמה והגדרתה – רשות או מצוה – נחלקו חכמים ורבי יהודה? נלמד את הסברו של רבא (שם):

אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש – דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד (רש"י: בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל ובשאר סביבותיה להעלות לו מנחה ומס עובד) לרווחה – דברי הכל רשות, כי פליגי (המלחמה שחכמים קוראים לה רשות ורבי יהודה קורא לה מצוה) – למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו (מלחמה שמטרתה לפגוע בגוים מראש כדי שלא יבואו להילחם), מר קרי לה מצוה, ומר קרי רשות; נפקא מינה? לעוסק במצוה שפטור מן המצוה (לדעת חכמים העוסקים במלחמה מסוג זה חייבים במצוות הואיל והם לא עוסקים במצוה, ואילו לדעת רבי יהודה הם פטורים ממצוות אחרות כדין העוסק במצוה שפטור מן המצוה).

סכם את המחלוקת בין רבי יהודה לחכמים: איזו מלחמה ודאי נחשבת מלחמת מצוה? איזו מלחמה ודאי נחשבת מלחמת רשות? באיזו מלחמה נחלקו? מהי המחלוקת?

המלחמה שודאי נחשבת מלחמת מצוה היא 'מלחמת יהושע לכבש'. בדפים הקודמים נפגשנו עם מחלוקת הראשונים בהסבר המצוה: הרמב"ן הסביר שהמצוה שבמלחמה היא מצוות יישוב ארץ ישראל, ואילו מדברי הרמב"ם עלה שהמצוה היא מצוות המלחמה בשבעת העממים. המלחמה שודאי מוגדרת כמלחמת רשות היא 'מלחמות בית דוד לרווחה', מלחמת כיבוש כלכלי, וכפי שהסביר רש"י: 'בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל ובשאר סביבותיה להעלות לו מנחה ומס עובד'. המלחמה שבה נחלקו חכמים ורבי יהודה היא 'למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עליה', כלומר מלחמת מנע, מלחמה יזומה שמטרתה מניעת התקפה – רבי יהודה קורא לה מצוה ופותר את הלוחמים ממצוות כדין העוסק במצוה וחכמים קוראים לה רשות ולא מיישמים בה את דין העוסק במצוה.

הדברים מעוררים להתבוננות: חכמים ורבי יהודה חולקים לכאורה האם מלחמת מנע נחשבת כמלחמת מצוה או רשות. אם כך, מדוע הגמ' מציגה את הנפקא מינה של עוסק במצוה ולא את ההבדלים בדיני המלחמה עצמם בין מלחמת מצוה ורשות, כמו הצורך בהסכמת הסנהדרין למלחמה? והרי הבדל זה הרבה יותר משמעותי ונוגע ישירות בסוגיית המלחמה – האם יש צורך במלחמת מנע בהסכמת הסנהדרין?

ג. לאחר מפגשנו עם המשנה והגמ' נמשיך בדרך אל דברי הרמב"ם (מלכים ה, א-ב):

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך נלחם במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

התבונן היטב בדברי הרמב"ם: מהן שלושת מלחמות המצוה? מה הוא מוסיף על הגמ' בסוטה? הרמב"ם מתייחס לדעתך למקרה של 'למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו', המקרה שבו התנאים נחלקו לפי הגמ'?

הרמב"ם מוסיף סוג נוסף של מלחמת מצוה שאינו מופיע בגמ' בסוטה, 'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם', דבר המעורר שאלה: מהו המקור לסוג זה? זאת ועוד, הרמב"ם לא מתייחס במפורש לסוג המלחמה שבו נחלקו חכמים ורבי יהודה, 'למעוטי ע"כ דלא ליתי עלייהו'. קושי זה הוביל חלק מהפרשנים לזהות את המקרה של 'עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם' עם המקרה של 'למעוטי ע"כ דלא ליתי עלייהו', וכך לענות על שתי השאלות: המקור למקרה של 'עזרת ישראל מיד צר' – פסיקה כשיטת רבי יהודה, וחוסר ההתייחסות למקרה של 'למעוטי ע"כ דלא ליתי עלייהו' – הרמב"ם התייחס אליו בדבריו

על מלחמה לעזרת ישראל מיד צר. וכך הבין ר' חיים ב"ר ישראל בנבנשתי בעל כנסת הגדולה¹ (שיירי קרבן סוטה ת, י):

כתב הרב בעל כנסת הגדולה בחלק א"ה בחידושו על הרמב"ם פ"ה מה' מלכים מדכתב הרמב"ם ואיזו מלחמת מצוה... ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם שמע מינה דסובר כרבי יהודה.

השיירי קרבן, רבי דוד ב"ר נפתלי הירש פרנקל², הקשה על כך ופיצל בין המקרים של עזרת ישראל מיד צר ושל למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו (שם):

ודבריו תמוהים מי איכא למאן דאמר דעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם לאו מצוה היא (שנאמר שרבי יהודה וחכמים נחלקו בכך והרמב"ם פסק כרבי יהודה) דהא אפילו ביחיד הנרדף איכא עשה ולא תעשה להצילו כדכתב לא תעמוד על דם רעך וכתוב והשבותו לו זו אבדת נפש וכן מבואר בסוגיא. והא דאמר בבבלי למעוטי עכו"ם דלא ליתי עלייהו, אין הפירוש כמו שהבין הרב בכנסת הגדולה דהיינו להצילם מיד צר שבא עליהם (הזיהוי בין המקרים וההבנה שהסוגיא היא המקור לפסיקת הרמב"ם שפוסק כרבי יהודה) אלא הפירוש שעושה מלחמה עם שכניו שיש לחוש שברוב הימים יעשו עמהם מלחמה, לכך עושה מלחמה עכשיו עמהם למעטם שלא יהיה בהם כח לבא על ישראל וזה מבואר מאוד בלשון הש"ס בבלי והדברים ברורים באין גימגום.

כך הבין גם הלחם משנה, שהרמב"ם פסק כרבנן שמלחמת מנע היא מלחמת רשות (שם): דרבינו פסק כרבנן ולדידהו ליכא אלא תרי דינים מצוה ורשות דמלחמת בית דוד לרווחא ולמעוטי עכו"ם דלא ליתו עלוייהו הוי רשות.

בהמשך, שאל הלחם משנה מדוע הרמב"ם לא התייחס במפורש למקרה של למעוטי עכו"ם דלא לייתי עלייהו (שם):

אבל מ"מ קשה למה לא כתב רבינו דהא דלמעוטי עכו"ם דלא ליתו עלוייהו הוי רשות כרבנן דאמרי למעוטי עכו"ם דלא ליתו עלוייהו דהוי רשות ולא כתב אלא שנלחם עם שאר העם להרחיב גבול ישראל דהיינו מלחמת בית דוד לרווחא דאמרו בגמרא דהכל מודים בה וחלוקה דפלוגתא לא הוזכרו בדבריו כלל. וי"ל דהוזכרה במה שאמר ולהרבות בגדולתו ושמעו דהכוונה שיראו ממנו ולא יבאו עליו והיינו למעוטי עכו"ם דלא ליתו עלוייהו.

חזור אל דברי הרמב"ם וסכם את עמדתו: מהן מלחמות המצוה? מהן מלחמות הרשות? כמי הוא פוסק, כרבי יהודה או כחכמים? האם הוא מתייחס ישירות למקרה שבו נחלקו לפי הגמ'?

1. נולד בשנת שס"ג (1603) בקושטא שבתורכיה.
2. נולד בברלין בשנת תס"ז (1707).

מלחמות המצוה הן: מלחמת עמלק, שבעת העממים ומלחמה לעזרת ישראל מיד צר הבא עליהם. מלחמות הרשות הן: "המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו". היה אפשר להבין שכוונת הרמב"ם למקרה אחד, מלחמת כיבוש והתפשטות. אולם הלחם משנה הסביר שכלולה בכך גם המלחמה שבה נחלקו חכמים ורבי יהודה, 'למעוטי ע"כ דלא ליתי עלייהו', מלחמת מנע, 'ולהרבות בגדולתו ושמעו', והרמב"ם פוסק כחכמים, שמלחמת מנע היא מלחמת רשות.

ד. בעל השיירי קרבן טען כאמור שאין מחלוקת במלחמה ל'עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם', ומוסכם על כולם שהיא מלחמת מצוה. היא מלחמת מצוה בשל מצוות לא תעמוד על דם רעך, 'דהא אפי' ביחיד הנרדף איכא עשה ול"ת להצילו כדכתב לא תעמוד על דם רעך'. **הרב שלמה יוסף זווין**³ הקשה על ביסוס זה למלחמה (לאור ההלכה, המלחמה): מצוה זו מה טיבה? המקור של השיירי קרבן לא מספיק... אין הדברים אמורים אלא במקום שהמציל אינו מעמיד את חיי עצמו בסכנה. מנין לנו מצות המלחמה 'לעזרת ישראל' כש"העוזרים" מסכנים את עצמם?

אי אפשר אפוא לבסס את הגדרת המלחמה כמלחמת מצוה על מצוות לא תעמוד – מצוה זו לא מחייבת את המציל להכניס את עצמו לספק סכנה ואילו במלחמה ודאי קיימת סכנה גדולה! הרב זוין מסביר בהמשך שאכן אין לעגן את המצוה במצוות 'רגילות' שעוסקות בחיים הפרטיים הרגילים אלא עולם המלוכה הוא מרחב עצמאי כללי שקשור ל'משפטי המלוכה'. מקור הדברים בדברי הרב קוק בדיונו עם הרב פינס⁴. הם דנו האם אדם חייב לסכן עצמו למען הצלת כלל ישראל. **הרב שלמה זלמן פינס**⁵ ניסה להביא לכך ראיה ממצוות המלחמה (מסירות נפש, נספח שני, אגרת שנייה):

מיהו גבי הצלת כלל ישראל יכול למצוא מקום גם לחיוב להעמיד נפשו בסכנה מהיינו טעמא שמחוייב לצאת למלחמת מצוה שאחד מאופניה הוא עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם כמו שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ה' הלכה א'... מיהו נחזור לעניינינו אם העמדת עצמו בסכנה בשביל הצלת כלל ישראל היא חובה ולא רשות לא אדע לפענ"ד מקור אחר לזה אלא המקור שהערותי עליו במכתבי הראשון והוא החיוב לצאת למלחמת מצוה שאחד מאופניה הוא עזרת ישראל מיד הצר הבא עליהם כמו שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ה' הלכה א'.

הרב קוק דוחה את הראיה מהמלחמה בטענה שזהו מרחב עצמאי (משפט כהן קמג):

3. נולד בשנת תרמ"ה (1885) בפּינסק. נפטר בשנת תשל"ח (1978), בירושלים.
4. זוהי התכתבות חשובה במיוחד שבה חידש הרב קוק יסודות רבים. נחום רקובר הוציא עליה ספר שלם, 'מסירות נפש'.
5. נולד בשנת תרל"ד (1874) במינסק. נפטר בשנת תשט"ו (1954) בציריך.

וממלחמת מצוה לע"ד אין ללמוד כלל, דעל כרחך עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה דוחי בהם, שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות צבור שאני. ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה, שהיו ודאי רבים ונמסרים באומה, כמו שכתב הרמב"ם פ"ג דמלכים ה"ח דאין רשות למלך להרוג אלא בסייף... וכל אלה ועוד כיו"ב הם שרידים שנשארו לנו ממשפטי המלוכה, שהם אינם ע"פ גדרי התורה של הלכות יחיד (ובמקום אחר בארתי, שגם אלה יש להם מקור בתורה, אלא שדרכי הדרשה בזה נמסרו לכל מלך כבינתו הרחבה, ומשום הכי צריך שיכתוב לו שני ספרי תורה, וכל אחד לשם קדושה מיוחדת, ועל הספר תורה ששייך לכל בן ישראל נאמר לבלתי רום לבבו ולבלתי סור וגו' אעפ"י שבספר תורה דמצד המלוכה מלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו), ומהם ג"כ דיני המלחמה, בין מלחמת מצוה ובין מלחמת רשות, וא"א ללמוד מזה למקום אחר.

על מה מבוססים דיני המלחמה לפי הרב קוק? מדוע אי אפשר ללמוד מהחובה להסתכן במלחמה לעזרת ישראל שאדם תמיד חייב להסתכן למען כלל ישראל?

בדף זה רק התחלנו ללכת ולהכיר מעט את המקורות והמושגים ולהיפגש עם שאלות היסוד, ובע"ה בהמשך עוד נשוב אליהן.